

VINKÓ JÓZSEF

A malteros király

Szabó Magda drámája
a Madách Színházban

Consummatum est - elvégeztetett. Ezekkel a szavakkal nyújtja át Béla király gyóntatójának, Teuton atyának azt a levelet, amelyben megfenyegeti a pápát: ha nem küld hadianyagot és fegyvereket a létében újra fenyegetett Magyarországnak, akkor szövetséget köt a kánnal, és a tatár hordákat rászabadítja Nyugat-Európára. Elvégeztetett - mondja a király, s ebben az egyetlen szóban egész életét - Szabó Magda egész drámatrilógiáját összefoglalja. Egy szédült illúzió végét jelenti ez a szó, a nyugathoz tartozás délibábos mámorának felülvizsgálását, az örökösen remélt, ám mindig elmaradt (vagy elkésett) nyugati segítségről való lemondást; a higgadt, reális helyzetelemzést. Mert Béla király nem azonos *A meráni* fiú uralkodásra alkalmatlan, szenvedő és hisztérikus gyermekuralkodójával, sem *A csata* rosszul informált, dilettáns hadvezetőjével. Ez a király valódi politikus, felelős a tetteiért, koncepciója és akarata van, és már semmi szüksége sincs rá, hogy akár Isten, akár a História előtt önmagát igazolja. A gyermekkor és az ifjúkor, a fejtelenség és a politikai kiskorúság drámái után a nagykorúság példázata a *Béla király*. Az eszmélés. Mint hályog, amikor felszakad, a keserű tisztánlátás fényében a helyére kerül minden; Gertrudis meggyilkolása éppúgy, mint a csatavesztés okai, az osztrák szövetség vagy a vatikáni barátság. Történelmünk ritka pillanatainak egyike ez, a nemzeti gőg, az önáltatás háttérbe szorul, s a király a nulla pontról kezdhet mindent: a romok helyén országot építhet, amelynek fundamentuma nem az ál-magyar, sírva vígadó önimádat, az ön-csalás, sem az előítélet és a gyűlölet, hanem a szükségszerűség az itt és a most könyörtelen egymásraultaltsága.

Azt hiszem, ez az a pillanat, amiért Szabó Magda az egész drámatrilógiát megírta. Ez a mindent tisztázó, illúziótlan, de okos és hasznos történelmi pillanat lebegett a szeme előtt. Igazából ez a IV. Béla érdekelte. Nem a bosszúálló, a meránian pontos, még csak nem is a hazátlanként kóborló üldözött, hanem a feladat nagyságához felnövekvő hon-

alapító, aki egyetlen (ám döntő!) fiatalkori tévedéséért - Kötöny meggyilkolásáért - egy egész élet konok és kegyetlen munkájával fizet, s aki épp saját emberi-politikai vesszőfutása közben tanulja meg a Szabó Magda-féle alapigazságot: „nincs steril ország, mert sokfélék vagyunk, bölcsek, ostobák, jók, gonoszak, közönyösek, önzők, közepesek, önfeláldozók, és mégis egy vagyunk, valamennyien tesszük ki azt az egyet, és a mi anyánk Magyarország, és csak mindönkkel együtt lehet felrakni a falakat ...”

A *Béla király* ennek a politikai gondolatnak az igazolása. Es ennek a távolba tekintő magatartásformának a drámája. Bélának ugyanis, miközben országépítő céljai érdekében el kell fojtania saját érzelmeit (bosszúvágyát, előítéleteit), sorra le kell mondania hajdani barátairól és szeretteiről is, s mire megvalósítja tervét - az egységes Magyarországot, s népe egyik legjelentősebb királyává fejlődik, addigra teljesen magára marad. Először főnemes barátai hagyják el (a nádor, a főlovászmester, a tárnokmester és az országbíró), mert egy magyar nemes zsidóval és kunnal nem szövöttek. Aztán felesége, Mária királyné zárja ki a hálózobájából, hiszen Béla sorra feláldozza gyermekeiket a politikai házasságok oltárán. Elhagyja Gerecse, a hűséges kémfőnök is, ő a király megbékélési törekvéseiben pusztá gyengeséget lát. De elárulják a papok is, s a vatikáni fondorlat miatt leghívebb támogatóját, Teuton atyát is elveszti. Az igazi próba-tétel azonban még ennél is nehezebb: Béla, az apostoli király, aki köztudottan Európa egyik legvallásosabb uralkodója, Isten földi helytartójával is szembekerül, s ezúttal magától a pápától sem hátrál meg. Béla király a tömjénfüst és a Vatikán bódító encikliái helyett ezúttal saját belső hitét választja, vállalva az eset-leges kiátkozást. Béla ugyanis olyan logika szerint cselekszik, amely a XIII. századi Magyarországon még érthetetlen. Csodálni tudják, de követni nem. Hasznos, de érthetetlen. Ezért mondja a tömör mondatot, miközben átadja a pápának szóló zsaroló levelet: consummatum est. Mindenkit szolgál, tehát nem számíthat senkire.

Ez a történet - első pillantásra - a trilógia legkevésbé drámái alaphelyzete. Valójában a *Béla király* elődeinél kiérleltebb és összefogottabb dráma. Még hozzá olyannyira, hogy hozzá képest utólag visszatekintve - *A meráni fiú* és

A csata szinte csak hosszadalmas exoziciónak tűnik. Előtanulmánynak, amely arra szolgál, hogy az író érzékeltesse azt a hatalmas ívet, amit a meráni fiú bejár, miközben a magyarság második honalapítójává fejlődött.

Mindez nem jelenti azt, hogy a *Béla király* hibátlan dráma. Az író jelen esetben sem tudott lemondani a lineáris szerkesztésről, darabja ezúttal is monodramatikusan szerkesztetű: minden a központi alak körül forog, minden mellékszereplőnek vele van egy-egy (néhányuknak több) jelenete, a cselekmény nem több szálon fut, s nem hatásos tablókban találkozunk (ahogy ezt például Háy Gyula *Isten, császár, paraszt* című színművében épp a Madách Színházban láthatjuk), hanem a főhős belső lelkiállapotától függően bontakozik ki. Ezért igazi konfliktus megint csak a főhős bensejében mehet végbe. Bélának a színen nincs igazi konfliktusa, hiszen sem a főnemesek, sem Gerecse, sem Mária királyné nem fejt ki komoly ellenállást. Távozásuk igazából meg sem rázza Bélát; tehát a velük való jeleneteknek nincs drámái tétje. Azokban a jelenetekben (főképp a második részben, amely összehasonlíthatatlanul forróbb lüktetésű, mint az első), ahol valami kockán forog, rögtön megélelni a szín-pad, igazi küzdelem alakul ki. Remek dráma ebben az epikus építkezésű anyagban Béla-Teuton atya-Pater Petrus hármasa, valamint a Béla-Márk jelenet. Az előbbiben Béla egész munkája és legjobb barátjának, Teuton atyának az élete a tét, a másodikban Bánk bán fiának élete függ attól, hogy le tudja-e győzni indulatait a király, s meg tud-e bocsátani anyja gyilkosa fiának.

Nyilván ez a szerkesztési mód eredményezi azt is, hogy sok az arctalan, fekete-fehér színekkel jellemzett alak, s néhányan, mint például Mária királyné, alig találják helyüket. Elvarratlanul hagyja Szabó Magda két nagyon izgalmasan elindított epizódfiguráját is; sem Filerinné, a királyba szerelmes görög lány, sem a király gazdaságpolitikáját irányító zsidó Henuk sorsa nem tisztázott.

Az előző darabokban ezek a dramaturgiai fogyatékoságok statikusak, erőtlenné tették a drámát. Ezúttal csak kicsit gyengítik az összhatást. A különbség ugyanis lényeges a *Béla király* javára. Amíg *A meráni fiú* és *A csata* hőse csak eltúrte, hogy megtörténjék vele a történelem, addig most Béla király *cselekvő*

Szabó Magda: Béla király (Madách Színház). Ráczkevei Anna f. h. (Erzsébet) és Balázsovits Lajos (IV. Béla) (Iklády László felv.)

hős. Akarata és szándéka van, s mindaz, amit képvisel, ma, a XX. század utolsó negyedében meglepően aktuális. Szabó Magda látásmódja ebben a darabban érvényesül a legerőteljesebben, a XIII. századi történelmi matéria itt lendül át minden különösebb erőlködés nélkül a mába, a századok egymásra rímélése már-már kísérteties. Szabó Magda stílus- és műfajteremtő szándéka, amellyel végső soron a történelmi dráma felfrissítésére tesz kísérletet, ezúttal tisztán fejlethető. A *Béla királyban* az „áthallások” egyértelműek és hatásosak. A király nemzetiségi politikája, a konszolidált légkör megteremtésére való törekvése, az asszimiláció, a rehabilitálás, a külső fenyegetettségben nemzeti összefogást sürgető szándék kétséget sem hagy-hat az író nő mondanivalója felől. Erő-sítik az analógiákat az anakronisztikus politikai-katonai kifejezések is: Szabó Magda „apparátusról”, „superhatalmakról”, „konferenciáról” stb. beszél. Ez a provokatív archaizálatlan nyelv sok vitát kavart, voltak, akik mereven elutasították, mások a stilizált drámai nyelv megteremtését kérték számon. Az író nő több nyilatkozatában is megvédte álláspontját, szerinte az Árpád-kori nyelv hitelesen nem rekonstruálható, tehát a történelmi dráma hazai hagyománya szerint ő is csak a reformkori magyar nyelvet használhatná, ez pedig még a leplezetlenül mai nyelvhasználatnál is ellentmondásosabb. Kétségtelen, hogy az író nő következetes mai szóhasználata igencsak meghökkentő asszociációkra sarkall, nem is szólva arról, hogy még határozottabban aláhúzza egyéni történelmszemléletét. Béla korszerűen gondolkodik, következtetései érvényesek, a mai szóhasználat és az analógiák nélkül is aktuálisak volnának. Szabó Magda írói látomásában nemcsak első nemzeti

tragédiánk mosódik össze a soron következőkkel, nemcsak nemzeti gögünk és önáltatásunk kíséri végig a tatárdúlást követő hét évszázadot, de honalapításaink is. Az író nő számára ugyanis a történelem élő folyamat, az emlékezet könnyedén átlép időn és téren, s évezrednyi távlatból állítja egymás mellé az azonos történelmi szituációkat. Ezért érezzük, hogy a malteros ruhájú, pallérokka és építészekkel tárgyaló, tervrajzokat lobogtató Béla király, aki életet varázsol a romokra, közeli rokonunk.

Ezt a szuggesztív, élő és lüktető anyagot Lengyel György történelmi kifestőkönyvként fogta fel, és szép, kimért pontossággal kiszínezte. Rendezése korrekt és mértéktartó, stílusos és kulturált, de fantáziátlan. Nyoma sincs itt malternak, országos felfordulásnak, az építkezésnek se híre, se hamva, a király nem örülként rohangászik, hóna alatt tervrajzokkal, hanem Mialkovszky Erzsébet hagyományosan stilizált kellemes színkompozíciót nyújtó jelmezeiben, Makai Péter szép, monumentális díszleteiben többnyire a középpontban helyezkedik el, körülötte félkörívben a koronatanács. A rendező - jóllehet né-hány külsőséggel megkísérli jelezni a szereplők csoportérdekeit - többnyire nem tudja étellel megtölteni a Bélát körül-vevő alakokat; sablonos az udvartartás és a koronatanács is: az udvarhölgy (Bencze Ilona) buja, kacér és mindenfélét sejtetni igyekszik, Mária királyné (Sunyovszky Szilvia) szobormerev ridegséggel helyettesíti megáratlan mondatait, és királynéhez méltóan saját lakosztályában is éjjel-nappal koronát visel, Gerecse, a kémfőnök (Tóth Tamás) titokzatos, sejtelmes és fekete, Henuk, a „zsidó gazdasági szakember” (Székelyi József) egyetlen jelenetében megkísérli összefoglalni a zsidó sors lényegét,

miközben sárga pöttyöt visel ruháján, a főnemesek (Papp János, Lőte Attila, Fillár István, Csernák János) maradiak, konzervatívak és buták, ahogy ez a magyar oligarchákhoz, illik.

Szerencsére amennyire sablonos a királyt körülvevő alakok tárháza, olyannyira élő és lüktető a király személye. Lengyel, a dráma szerkezetét figyelembe véve elsősorban a központi figura plasztikus kibontására fordítja figyelmét; Béla belső küzdelme izgatja, amit a király hitével és előítéleteivel szemben lelki egyensúlyáért folytat. Az előadás Balázsovits Lajos markáns alakításának köszönheti sikerét, s ez mindenképp a rendező színészvezetését is dicséri. Balázsovits érett, konok reálpolitikusnak mutatja Bélát, aki kifelé magabiztos és következetes, ám befelé vívódó hős; minden döntése meghozatalakor nemcsak környezetével, de önmagával is meg kell küzdenie. A színész elsősorban ezt az önmaga lelki egyensúlyáért, a megtalált hitéért küzdő férfit állítja elének visszafogott és árnyalt játékaival, s elsősorban a töprengésre, a döntéshozatal felelősségére koncentrálnak. Nem véletlen, hogy az előadás legforróbb jelenetei azok, amelyekben Béla egy-egy nagyformátumú döntést hoz, vagy eszével újra győzedelmeskedik indulatain. (Ilyen jelenet a Béla király és a Bánk bán fia közötti már említett jelenet - Márkot Cseke Péter alakítja kitűnően, összegyúrva a szűkülő félelmet az emberi méltósággal -, s ilyen a döntő mozzanat is Teuton atya - Dunai Tamás - és a király között.) Balázsovits képes *gondolkodni* a színpadon, képes ráébreszteni bennünket arra a tényre, hogy ennek a XIII. századi királynak XX. századi agyvelő dolgozik a fejében, s gondoljai nem véletlenül rezonálnak a lelkünkben. Ezért hatásosabb ez a dráma elődeinél. S ezért valódi történelmi játék.

Szabó Magda: Béla király (Madách Színház)
Díszlet: Makai Péter. Jelmez: Mialkovszky Erzsébet. Zene: Novák János. Rendezte: Lengyel György.

Szereplők: Balázsovits Lajos, Sunyovszky Szilvia, Bencze Ilona, Dunai Tamás, Tóth Enikő, Némethy Ferenc, Gáti Oszkár, Cseke Péter, Tóth Tamás, Székelyi József, Ráczkevei Anna f. h., Papp János, Lőte Attila, Bay Gyula, Fillár István, Csernák János, Sárvári Győző, Tunyogi Péter f. h., Lesznek Tibor, Bodor Tibor, Bálint György, Kéry Gyula, Lippai László, Jakab Tamás f. h.